

ERFGOED BRUSSEL

December 2018 | Nr029

Dossier **HISTORISCHE INTERIEURS**

Varia DE RESTAURATIE VAN HET *CHEVAL MARIN*
HET ŒUVRE VAN ARCHITECT FRANÇOIS VAN MEULECOM
GESPREKKEN OVER IMMATERIEEL CULTUREEL ERFGOED

DOSSIER

PERFECTE AKKOORDEN

HET ERFGOED ELKE
DAG BELEVEN

VINCENT HEYMANS
ARCHITECTUURHISTORICUS

Kasteleinstraat 47, Elsene. Bibliotheekhoek op de bel-etage met glas-in-loodraam van het bovenlicht (foto van de auteur).

ER ZIJN BANALE HUIZEN DIE MEN BEWOONT OMDAT ZE FUNCTIONEEL ZIJN, ZONDER ANDERE BEDOELINGEN. ER ZIJN ER ANDERE WAARVAN MEN ZEGT DAT ZE EEN 'ZIEL' HEBBEN. EN DAN ZIJN ER NOG DE UITZONDERLIJKE PANDEN WAARVAN DE KLEINSTE ONDERDELEN RECHTSTREEKS VERBAND HOUDEN MET EEN STUKJE GESCHIEDENIS (EN WAARSCHIJNLIJK ZOU MEN DAT LAATSTE WOORD IN HET MEERVOUD MOETEN ZETTEN). Maar die vaststelling volstaat niet om de emotie te beschrijven die iemand overweldigt die het voorrecht heeft de drempel van zo'n woning te overschrijden. Want de kwaliteit van dit soort gebouwen wordt niet afgemeten aan de uitgelezen decoratie of de bekendheid van de eigenaar. Ze berust op de rijkdom aan interacties tussen de bewoners en hun leefkader. Het huis in de Kasteleinstraat 47 in Elsene behoort tot dat uitzonderlijk groepje woningen. Hoe is het dagelijks leven van de bewoners? Hoe vinden ze er hun plaats in? Slagen ze erin het zich eigen te maken? 'Alles is een kwestie van harmonie', antwoorden de huidige eigenaars die het 35 jaar geleden hebben gekocht. Het feit dat ze musici zijn, zit daar ongetwijfeld voor iets tussen.

Deze buitengewone woning werd in 1895 gebouwd. Ze had toen nog niet de opvallende gevel van vandaag en ging helemaal op tussen de andere huizen, in een rechte straat die in 1864 was getrokken in het kader van de aanleg van de Ten Bosch-wijk. Het pand was het eigendom van de schoonouders van Antoine Pompe (1873-1980), toen nog een weinig bekend architect die pas heel laat zijn verdiende erkenning zou krijgen. Bij het overlijden van zijn schoonvader in 1911 ging Pompe met zijn vrouw bij zijn schoonmoeder wonen in dit huis, dat in 1935 het zijne zou worden (afb. 1).

In 1937 voerde Pompe, op de leeftijd van 64 jaar, een gedeeltelijke maar radicale wijziging uit aan de structuur en het uitzicht van de woning, waarbij hij de meeste werken zelf voor zijn rekening nam. Hij paste de woning aan de veranderde levensstijl aan door haar te voorzien van een garage en een keuken die uitgaf op

Afb.1

Portret van Antoine Pompe, ca. 1974 (© verz. AAM/Fondation Civa Stichting Brussels).

de living, hij verlaagde de plafonds en installeerde centrale verwarming en een vernuftig ventilatiesysteem. Ook het meubilair en de decoratie werden aan de smaak van die tijd aan-

gepast. Zo zien we de onmiskenbare invloed van de *Prairie Houses* van Frank Lloyd Wright (1867-1957) op de bel-etage, met horizontale geleidingen, grote effen oppervlakken

Afb.2

Ontwerp voor de verbouwing van de gevel door Antoine Pompe, 1937 (privéverzameling).

en uitspringende kroonlijsten, diagonale zichten en lichte niveauverschillen om de ruimte boeiender te maken. De gebruikte materialen en technieken om mobiele en aanpasbare structuren te realiseren, lijken ook te verwijzen naar experimenten die meubelontwerper Gerrit Rietvelt (1888-1964) iets eerder uitvoerde, wat niet zo verwonderlijk is, gelet op de Nederlandse afkomst van Pompe (afb. 2).

De werken die Pompe in zijn woning uitvoerde berustten op enkele impliciete regels die hij als een leidmotief herhaalde, zoals de inspanning om alles demonteerbaar te maken door het gebruik van mofverbindingen. De meeste materialen waren afkomstig van het gebouw zelf, zoals de vloerplanken waarmee de garagepoort vervaardigd werd. Tal van elementen werden aangepast of gerecycleerd: deuren wer-

den omgevormd tot ramen, deurlijsten gedemonteerd, aangepast en omgekeerd herplaatst. De wil om zuinig om te springen met middelen zorgde er ook voor dat de meeste verbouwingen meerdere doelen en functies hadden, waardoor soms verrassende combinaties ontstonden: radiator-wand, bank-luik, buffet-doorgeefluik ...[afb. 3].

De ingrepen, hoewel bescheiden, waren tot in de details uitgekend en veranderden de woning op haast onherkenbare wijze. Het lijkt alsof Pompe zich hierdoor twee keer in de toekomst heeft geprojecteerd: de directe toekomst van de ingreep en de verdere toekomst met de weerslag ervan op het dagelijks leven. Aangezien hij al meerdere jaren in het huis woonde alvorens de werken aan te vatten, had hij de veranderingen goed kunnen overdenken alvorens ze door te voeren. De bijzondere ingrepen vertonen dan ook raakpunten met de werkwijze van de dichter, de musicus of de schaakspeler, waarbij de creatieve daad wordt voorafgegaan door een periode van meditatieve reflectie (afb. 4).

De ogenschijnlijk verrassende keuze om de verdieping met de kamers onaangeroerd te laten tijdens de ruimtelijke herstructurering lijkt doelbewust gemaakt te zijn. Het contrast tussen een uitgesproken modernisme en de overblijfselen van een traditioneel eind-19de-eeuws Brussels interieur brengt variatie in de sfeer en kan worden geïnterpreteerd als een uitnodiging om door het decor heen te kijken, om dit verschil te aanvaarden in plaats van het weg te moffelen en om het te lezen als een palimpsest, hierin aangemoedigd door de ontwerper die het creëerde vanuit een essentiële waarde: de vrijheid van interpretatie.

Deze atypische woning moest zijn ontwerper wel nog overleven. Antoine Pompe had zelf geen kinderen en in 1969 verlieten hij en zijn echtgenote hun woonplaats, die ze in 1952 tegen lijfrente hadden verkocht, om hun intrek te nemen in een rusthuis in Beersel. Nadat hij weduwnaar was geworden, vertrouwde de architect het beheer van het goed toe aan een familielid. Dat was het begin van een geleidelijk verval. Het huis werd als gemeubelde kamers verhuurd aan opeenvolgende, weinig zorgzame huurders. Pompe overleed in 1980 zonder nog naar zijn vroegere woning te hebben omgezien.

Afb.3
Keukenaanrecht met doorgesluik, ontworpen en uitgevoerd door Antoine Pompe (foto van de auteur).

TWIJFELS, ZEKERHEDEN EN EEN OFFICIËLE ERKENNING

In 1984 vond een jong paar – studenten aan het muziekconservatorium – dit gebouw, dat dicht bij hun woning lag, een geschikte plaats om te repeteren. Voor een spotprijs huurden ze de twee achterste kamers van de benedenverdieping, de keuken en de tuin. Ze wisten dat het ging om de woning van Antoine Pompe, de wat excentrieke architect die meer dan honderd jaar was geworden en in 1969 een tentoonstelling had gekregen in het Museum van Elsene. Voor hen was het een buitenkans om zich hier te kunnen vestigen, eerder dan een bewuste keuze geleid door een onverwachte liefde op het eerste gezicht. Toch eindigde het ermee dat ze zich definitief vestigden in deze vreemde woning. In 1987 werden ze de enige huurders, met het vooruitzicht om het huis op middellange termijn te kunnen aankopen.

Ze begonnen de woning grondig op te frissen, waarbij het uitzicht een echte metamorfose onderging. De donkere, vuile en gesloten kamers

Afb.4
Aansluitende kamers op de bel-etage, gezien vanuit de wintertuin (foto van de auteur).

Afb.5

Bel-etage gezien vanaf het salon aan de straatkant. Toestand na de eerste renovaties (foto F. Loze, 1994).

Afb.6

Bel-etage gezien vanaf het salon aan de straatkant. Toestand na het herstel van de oorspronkelijke decoratie en polychromie (foto van de auteur).

werden omgetoverd tot lichte, nette en open ruimten. De tussendeuren werden gedemonteerd en verhuisden naar de kelder, de muurlijsten werden verwijderd, de lambriseringen werden grijs geschilderd en de muren behangen met wit geschilderd Rotapapier. Deze naïeve ingre-

pen, uitgevoerd in reactie op de vroegere toestand en aansluitend bij de toenmalige mode voor interieurdecoratie, vormden het moment bij uitstek voor de intieme ontdekking van de woning. Tegelijk bleek ook dat de vele vluchtige huurders, waaronder het huis twee decennia lang te

lijden had gehad, geen onherstelbare schade hadden aangericht.

De tijd leek dus rijp voor de bewoners om zich grondiger te documenteren over deze woning, die ze voortaan als de hunne beschouwden. Het overlijden van de eigenaar in 1990, vóór het einde van het huurcontract, dreigde echter hun droom in het water te doen vallen. Het huis leek verloren net op het moment dat de huurders het zich al hadden toegeëigend, op zijn minst op affectief vlak. Na zelf verbouwingsplannen te hebben gemaakt en een architect te hebben geraadpleegd, besloten de erfgenamen uiteindelijk toch om het huis aan hen te verkopen. De verkoopakte werd verleden in december 1992.

Nu ze eindelijk eigenaars waren, konden de bewoners zich het huis zonder de vroegere onzekerheid zowel op affectief als intellectueel vlak toe-eigenen. Vier jaar lang deden ze opzoeken en verzamelden ze zoveel mogelijk informatie: ze legden een bibliotheek aan over het huis, namen contact op met alle personen die hen meer konden vertellen over de persoon en het werk van Antoine Pompe, bezochten een aantal door de architect ontworpen woningen en kochten art-decomeubilair.

Naarmate ze meer lasen, ontmoetingen organiseerden en dagelijks tijd doorbrachten binnen de muren van de woning, werden de eigenaars zich geleidelijk bewust van de coherentie van het creatieve proces dat aan de basis lag van de inrichting van hun woning, een coherentie die zo sterk en pertinent is dat ze de woning de status van een kunstwerk verleent. Om er onbevangen van te genieten moesten ze zich eerst nog ontdoen van een al te intellectueelistische interpretatie. Die stond in hun ogen zeer dicht bij de toen

Afb. 7

Gevel van de woning vóór de restauratie (foto F. Loze, 1994).

Afb. 8

Gevel van de woning na de restauratie in 2013 door het Atelier d'Architecture du Congrès (foto Vincent Everarts © Architecte Atelier d'Architecture du Congrès – Frederic Hossey).

gangbare tendens in het muziekkon-derwijs die een al te devote eerbied voor het begrip 'authenticiteit' predikte en daardoor een persoonlijke perceptie in de weg stond. Hun ontmoeting met kunsthistoricus Pierre Loze in 1994 leerde hen wat ze nog misten om hun boekenwijsheid te vervolledigen: het vermogen om de woning zowel sensitief als concreet aan te voelen, los van de theoretische kaders die ze er omheen hadden gebouwd.

Hierdoor ontstond een gunstige context om van start te gaan met de geduldige restauratie van de decoratie van het interieur. In Leuven konden de eigenaars de hand leggen op een voorraad Celotexplaten waarmee ze de valse plafonds van de living herstelden. Op hun zoektocht vonden ze de ontbrekende stukken ijzerbeslag. De bel van de voordeur, afkomstig van een andere

woning van Pompe, kregen ze cadeau. Overtuigd van het belang dat kleurenharmonieën hebben voor de authentieke beleving van een historisch interieur, voerden ze sonderingen uit om de originele tinten terug te vinden en met de hulp van een verffabrikant stelden ze de kleuren samen om de ziel van hun woning weer tot leven te wekken. Tijdens de restauratiewerken vonden ze een collectie behangpapier dat harmonieerde met de stijl en de oorspronkelijke kleuren van het interieur. In het aldus zorgvuldig gereconstrueerde kader kreeg elk object (opnieuw) zijn juiste plaats en vibratie, waardoor de sfeer van de woning nog verrijkt werd. Dit geduldige herstelwerk werd dus niet op de eerste plaats geleid door een streven naar historische getrouwheid of wetenschappelijke juistheid, het werd evenmin van buitenaf opgelegd op basis van

rationele criteria, maar vormde het middel om de harmonie tussen de woning en haar eigenaars te herstellen (afb. 5 en 6).

Deze restauratiecampagne, hoe essentieel ze ook was, werd op de meest bescheiden wijze uitgevoerd. De eigenaars vervulden de rol van arbeiders die, wanneer het nodig was, konden rekenen op de steun van specialisten binnen een flexibel en efficiënt netwerk van onderlinge hulp. Twintig jaar later is deze campagne in de ogen van de betrokkenen nog altijd even essentieel: ze heeft de woning het vermogen geschonken om haar eigenheid terug te vinden, een beetje zoals men de geur van een parfum weer opwekt door te wrijven langs de stof waarop het was aangebracht.

In 1994, toen de eigenaars pas de juiste kleur voor het interieur

Afb.9

Zicht van het salon in 2018 (A. de Ville de Goyet, 2018 © urban.brussels).

van hun woning hadden gevonden, stelde de gewestelijke administratie voor Monumenten en Landschappen hen voor om de voorgevel te beschermen. Een bezoek aan het huis overtuigde de ambtenaren die met het dossier waren belast om de bescherming uit te breiden tot de volledige woning¹. De procedure werd op 5 juni 1997 afgerond, een scharnierdatum voor de geschiedenis van de woning, maar misschien iets minder voor de relatie die de eigenaars ermee onderhielden. De status van monument betekende in elk geval een erkenning voor de inspanningen die ze zich hadden getroost en bood het huis een bescherming die het tot dusver had ontbeerd. Het was nu in elk geval gevrijwaard voor eventuele verdere aantastingen (afb. 7 en 8).

IN SCHOONHEID EINDIGEN... DOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET HUIS TE SCHRIJVEN

De huidige eigenaars, die hier nu al 35 jaar wonen, erkennen dat ze veel aan hun huis te danken hebben. Het is in de eerste plaats het decor, de vesting en de katalysator geweest van hun gezinsleven. Indirect heeft het geleid tot ontmoetingen en hebben ze er vrienden door gemaakt. Maar het heeft hen ook een manier van leven aangeleerd, hen geholpen niet-conformistisch te denken en de geniale bescheidenheid van zijn ontwerper te waarderen. Eerder dan zich aan te passen aan hun leefkader, hebben ze de tijd genomen om tot de conclusie te komen dat dit kader hen op het lijf geschreven was. Ze stelden vast dat het belangrijker is in harmonie te zijn met de

plaats waar men woont dan om alle kenmerken ervan zelf gekozen te hebben. Hierdoor voelen ze zich vrij om te ervaren hoe het huis vibreert door hun aanwezigheid. De deuren, de treden, de kwartslagen die ze moeten maken, nodigen uit tot specifieke bewegingen – verschuivingen, opeenvolgende veranderingen van richting en niveau – die de maat, de grootte en de zin van de bewegingen aangeven en een ritme opwekken dat eigen is aan deze plek. Het huis legt hen echter niets op: het is het instrument waarop ze de partituur van hun leven spelen.

Met uitzondering van de gevel, die in 2013 gerestaureerd werd, komt de huidige staat van het huis overeen met die na de werken van de jaren 1990. Het huis heeft zijn tijdelijk verloren evenwicht hervonden

zonder dat er nog grote ingrepen nodig waren. De status ervan is echter wel veranderd, naarmate steeds meer mensen oog kregen voor het belang van Antoine Pompe en zijn werk. En hoewel de architect discreet is gebleven in zijn interventies, die een voldoende hoeveelheid stiltes lieten in de ruimtelijke verdeling om zijn opvolgers in staat te stellen er hun eigen kleine kamermuziek te spelen, wordt de historische figuur van de architect dermate overweldigend dat de eigenaars vandaag de behoefte voelen te benadrukken dat het niet om 'het huis van Pompe' gaat, maar om een van zijn werken dat sinds vele jaren hun leefkader is. Zonder er daarom hun naam op te willen kleven, eisen ze de rechtmatigheid op van een wederkerigheid die ertoe geleid heeft dat het huis hen in dezelfde mate bewoont als zij het bewonen.

Ze zijn immers vergroeid geraakt met het huis, dat hun horizon en toevluchtsoord is. Hun verlangen is er in vrede te blijven wonen in de intieme overtuiging dat hun geschiedenis, ontstaan op deze plek, nergens anders zijn epiloog kan vinden. Er blijft nog het vooruitzicht van de overdracht, die essentieel is want dit huis heeft hen gehuisvest en moet in de toekomst andere levens, andere geschiedenissen herbergen om zijn bestaansreden te rechtvaardigen. Hun zoon, die hier 25 jaar gewoond heeft, en zijn partner zijn de toekomstige bewaarders. Wat de kennis betreft die ze hebben verworven, zijn ze zich ervan bewust dat deze gebundeld moet worden, op een volledige en meer gedetailleerde manier dan in dit artikel mogelijk is. Het zal de geschiedenis zijn van een huis, meer nog dan die van een architect, een huis dat men moet leren bespelen zoals een muziekinstrument, om er de perfecte akkoorden uit te halen (afb. 9).

Vertaald uit het Frans

NOOT

1. Besluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering van 5 juni 1997 tot bescherming als monument van de totaliteit van de vroegere woning van architect Antoine Pompe gelegen Kasteleinstraat 47 te Elsene.

Perfect harmony. Taking ownership of Antoine Pompe's legacy

There are the "everyday" houses that we move into purely because of their functional character, and there are others that we describe as having a "soul". Then there are the exceptional places, where the slightest element brings to life a piece of history and conjures up old stories.

However, this observation is not enough to explain the emotion gripping anyone privileged enough to cross the threshold of such a house. Because the quality of this type of property is not measured by its prestigious decor or the fame of its owner; it lies in the wealth of interactions that take place between its occupants and their living environment.

The house located at 47 Rue du Châtelain/Kasteleinsstraat in Ixelles/Elsene belongs to this subtly elite category. What is the daily life of its residents like? How does the layout work for them? Have they succeeded in making it theirs? "It's all a question of harmony," reply the current owners, who moved into the property 35 years ago. The fact that they are musicians certainly has an influence on this...

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Stéphane Demeter, Paula Dumont,
Pascale Ingelaere, Murielle Lesecque,
Griet Meyfroots, Cecilia Paredes
en Brigitte Vander Bruggen

EINDREDACTIE NEDERLANDS

Paula Dumont en Griet Meyfroots

EINDREDACTIE FRANS

Stéphane Demeter

REDACTIESECRETARIAAT

Murielle Lesecque

COORDINATIE ICONOGRAFIE

Cecilia Paredes

COORDINATIE DOSSIER

Paula Dumont en Pascale Ingelaere

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Werner Adriaenssens, Manuela Core,
Lise Cuykens, Emmanuelle de Sart,
Paula Dumont, Vincent Heymans,
Isabelle Leroy, Griet Meyfroots,
Christophe Mouzelard, Constantin
Pion, Coralie Smets, Christian
Spapens, Guido Stegen, Anne Van Loo,
Ann Verdonck, Tom Verhofstadt

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels, Erik Tack,
Ubiqu Belgium NV/SA

NALEZING

Koenraad Raeymaekers, Harry
Lelièvre, Wim Kenis, Coralie
Smets, Tom Verhofstadt en de
leden van het redactiecomité

VORMGEVING

Polygraph'

ONTWERPER MAQUETTE

The Crew communication nv

DRUK

IPM printing

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen
bpeb@urban.brussels

BEDANKINGEN

Sait Köse, Francis Metzger,
Marie-Françoise Plissart,
Augustin Siaens, Familie Speidel,
Philippe et Marinette Terseleer

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Bety Waknine, directeur-generaal,
urban.brussels (Gewestelijke
Overheidsdienst Brussel
Stedenbouw en Erfgoed)
Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd
onder de verantwoordelijkheid
van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Directie Cultureel Erfgoed
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.erfgoed.brussels
bpeb@urban.brussels

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te betalen
toch nog gerechtigden zijn die niet
gecontacteerd werden, dan worden
zij verzocht zich kenbaar te maken bij
de Directie Cultureel Erfgoed van het
Brussels Hoofdstedelijk Gewest

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM Archives d'Architecture Moderne
AML Archief en Museum van
de Franstalige literatuur
CIDEP Centre d'information, de
documentation et d'étude du patrimoine
ENSAV École nationale
supérieure des arts visuels
GAE/DS Gemeentearchief
Elsene/Dienst Stedenbouw
GAV/DS Gemeentearchief
Vorst/Dienst Stedenbouw
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor
het Kunstpatrimonium / Institut
royal du Patrimoine artistique
KMKG Koninklijk Musea voor
Kunst en Geschiedenis
RBC-BHG Région Bruxelles Capitale,
Brussels Hoofdstedelijk Gewest
RIBA Royal Institute of British Architects
SAB – Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2019/6860/007

Cette revue paraît également
en Français sous le titre
Bruxelles Patrimoines.

Erfgoed Brussel Reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu ?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwood
015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

Laatste nummers

026-027 - April 2018
Kunstenarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van
een uitzonderlijk decor

urban
.brussels

BUP BRUXELLES URBANISME ET PATRIMOINE
BSE BRUSSEL STEDENBOUW EN ERFgoed

10 €

ISBN 978-2-87584-176-6